

Mübariz Tahir oğlu Süleymanov

Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filialının baş müəllimi

<https://orcid.org/0000-0001-7544-3437>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(1\).27-30](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(1).27-30)

ŞAGİRD LƏRİN MÜSTƏQİL FƏALİYYƏTİNİN – ÖZÜNÜTƏHSİLİN İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Мубариз Тахир оглы Сулейманов

старший преподаватель Газахского филиала Бакинского Государственного Университета

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ – САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Mubariz Tahir Suleymanov

senior lecturer at the Gazakh branch of Baku State University

MAIN DIRECTIONS OF INDEPENDENT ACTIVITY OF STUDENTS – DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATION

Xülasə. Müasir dövrdə təhsildə aparılan islahatın əsas istiqamətlərindən biri şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin, özünütəhsilin inkişafına hədəflənib. Şagirdlərdə öyrənməyi öyrənmək bacarığının inkişaf etdirilməsində Özünütəhsil metodu xüsusi rola malikdir. Özünütəhsil metodunun əsas mahiyyəti ondadır ki, təlim şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün müntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi, mənimsənilməsi, ən mühüm bacarıq və vərdislərin, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: *özünütəhsil, təlim, keyfiyyət, tədqiqatçılıq*

Резюме. Одно из основных направлений реформы образования в нынешнее время направлено на развитие самостоятельной деятельности и самообразования учащихся. Метод самообразования играет особую роль в развитии способности учащихся обучаться. Основная суть метода самообразования состоит в том, что обучение не только обогащает память обучающихся новыми научными знаниями (информацией), но и обеспечивает условия для самостоятельного приобретения и усвоения большего количества знаний, приобретения важнейших умений и навыков.

Ключевые слова: *самообразование, обучение, качество, исследования*

Summary. One of the main directions of the reform in education in modern times is aimed at the development of students' independent activity and self-education. Self-study method has a special role in developing students' ability to learn to learn. The main essence of the self-education method is that training is not only about enriching the memory of students with new scientific knowledge (information), but also about the independent acquisition and assimilation of more knowledge, the acquisition of the most important skills and talents, personal qualities and abilities, based on the regular development of thinking. creates conditions.

Key words: *self-education, training, quality, research*

Özünütəhsil müstəqil, heç kəsin nəzarəti olmadan həyata keçirilədiyi, şəxsin daxili tələbatının ehtiyacından yarandığı üçün öyrənmələrə zövq verir. Lakin bu mühüm işə başlamaq o qədər də asan deyil. Yazmaq istədiyimiz bir materialın və yaxud oxumaq istədiyimiz bir kitabın uzun müddət “sabahlara” qaldığını çoxumuz görmüşük. Özünütəhsilin uzunömürlü və faydalı olması möhkəm iradəyə əsaslanır.

Özünütəhsilin həcmi və keyfiyyət dərəcəsinin yaş səviyyəsinə aidliyi yoxdur. Henri Fordun ibrətamiz tövsiyəsi, zənnimizcə, heç vaxt yosun tutmayacaq: öyrənməyini sonlandıran hər bir kəs, iyirmi və ya səksən yaşında olmasına baxmayaraq, qocadır. Öyrənməyə davam edən hər kəs cavandır. Həyatda ən böyük qazanc beynini cavan saxlamaqdır. (4, s. 102)

Şagirdin mövqeyi – “kəşf edən”, “tədqiqatçı” mövqeyidir. O, gücü çatdığı məsələlər və problemlərlə üzləşərkən bunları müstəqil tədqiqat prosesində həll edir. Şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçısı olaraq, bu prosesdə tədqiqatçı kimi çıxış edirlər, bilikləri fəal axtarış və kəşflər prosesində mənimsəyirlər. Bu baxımdan aşağı siniflərdə empirik təfəkkürün, yuxarı siniflərdə isə nəzəri təfəkkürün inkişafına üstünlük verilir. Özünütəhsil metodu hər iki təfəkkürün inkişaf etdirilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də Özünütəhsil metodundan istifadəni fizikanın tədrisinə başladığı andan əlverişli hesab etmək olar. Müasir təlimin tələblərinə uyğun olaraq özünütəhsil metodu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərdə həyatı bacarıqların inkişafı ətraf ələmdə baş verən hadisələri nəzəri və eksperimental şəkildə tətbiq etməklə təmin olunur. Bu metod şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin aşkar edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin fizikanın tədrisi prosesində ondan istifadə həmişə mümkün olmur. Standartın tələbi və ona uyğun məzmun imkan verdiyi halda Özünütəhsil metodundan istifadə etmək mümkündür. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək istərdik ki, sinifdəki şagirdlərin psixoloji durumu və bacarıqları onun tətbiqinə imkan verməlidir.

IX əsrin ortalarında alman burjua-demokratik pedaqogikasının görkəmli nümayəndəsi A. Disterverq də sistemli özünütəhsilin böyük əhəmiyyətini irəli sürərək (1790-1866) Y.A. Komenskinin sözüne qüvvət verib müəllimə müraciət edirdi: – Sən yalnız öz təhsilin üzərində işlədikcə başqalarına öyrədə bilərsən.(3)

Özünütəhsil işində təcrübəli müəllimlərin nümunəsi də çox əhəmiyyətlidir. Keçmişdə yeni fəaliyyətə başlayan müəllimlərə kömək məqsədilə onlara məktəbdə çalışan təcrübəli müəllimlərdən himayədar təyin edirdilər. Gənc müəllimlər onlardan icmal gündəlik tutmaq, elmi-metodiki səviyyələrini yüksəltmək üçün lazımi ədəbiyyat siyahısı, valideynlərlə əlaqə saxlamağın yolları, sinif, valideyn iclasları və s. haqqında məsləhət alır, öz işlərində faydalanırdılar. Müasir gənc müəllimlər daha bacarıqlı və əlçatan resurslar baxımından çox imkanlıdırlar, lakin bir var yazılan pedaqogika, bir də var təcrübənin sözü.

Dediyimiz hər dərs, eyni zamanda, müəllimin özü üçün də dərs olmalıdır. Müasir pedaqogika müəllimdən öz fəaliyyətini, planlaşdırdığı

dərsin qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olma dərəcəsini qiymətləndirməyi tələb edir. Öz səviyyəsini müəyyən edə bilməyən müəllim şagirdlərin düzgün qiymətləndirilməsini obyektiv formada icra edə bilməz. Özündən razı olmaq inkişafın düşmənidir. Gərək, Mark Tvenin dediyi kimi, “aldığım rəsmi təhsilin öyrənməyinin yolunu kəsməsinə imkan verməyəsən”.

Dinamik dünyanın mövcud vəziyyəti, inkişaf istiqamətləri, rəqabətli iqtisadi-elmi tərəqqi müəllimin həmişə canlı və yeni qalmasını tələb edir. Özünütəhsil vasitəsilə təkmilləşən müəllimin enerjisi tükənməz. Müəllimindən pozitiv enerji alan şagirdlər də öyrənməkdən yorulmaz, öz müəllimləri kimi çalışıb yetişirlər.

Görkəmli fizik Ceyms Klerk Maksvell demişdir ki, təlim zamanı o halda məqsədə çatmaq olar ki, şagirdlərə qazanılmış bilik, bacarıqlar hesabına təbiətin və həyatın onların qarşısına qoyduğu suallara cavab almağa imkan verilsin. Bu bilik və bacarıqların qazanılma səviyyəsi hər bir şagirdin idraki imkanlarından asılıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, şagirdlərin maraq dairəsindən asılı olaraq bilik, bacarıqlara yiyələnməsinin dərinliyi müstəqil Özünütəhsil hesabına mümkündür. Tədqiqatın aparılması prosesində faktlar toplanılır, fərziyyə irəli sürülür, eksperimentdə yoxlanılır, tətbiq olunur, şagird öyrəndiyi hadisənin, qanunun, anlayışın, kəmiyyətin mahiyyətini dərinləndirərək dərk etməklə daha yüksək səviyyədə bacarıqlara yiyələnmiş olur (2).

Özünütəhsil yalnız pedaqoji ədəbiyyatın mütaliəsi, müəyyən mənbələrdən istifadə etməklə bitmir. Müəllimin mütaliəsi geniş miqyaslı olmalıdır. Mütaliənin kitab, qəzet, jurnal formasından istifadə etmək daha faydalı və yadda qalan olur, lakin rəqəmsal vasitələrdən də üz döndərmək olmaz. Hər bir halda fəal oxucu olmağa çalışmaq lazımdır. Mütaliə zamanı götürülmüş müəyyən qeydlər gələcəkdə çox yararlı olur. Müəllim, bir növ, qlobal vətəndaşlığın ən fəal təmsilçisidir. Dünyanın əksər ölkələrində müəllimlər dərs dedikləri şagirdləri təkcə daxili ehtiyacı ödəmək üçün deyil, həm də istənilən xarici ölkədə sərbəst yaşayıb işləməyə hazırlayırlar.

Özünütəhsil bütün fəaliyyət sahələrində, daha çox da müəllim üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki o, özünü təkmilləşdirməyin əsas yoludur. Müəllimin özünütəhsili idmançının özünü həmişə formada saxlamağa çalışması kimi-

dir. Yarışa qədər heç bir məşq etməyən idmançıdan hansı qələbəni gözləmək olar? Bütün peşələrin anası olan müəllim peşəsində durğunluq, yerində saymaq – geriyə addımlamaq deməkdir. Özünütəhsil müəllim üçün heç vaxt köhnəlməyən pedaqoji ehtiyacdır. Məktəb və ya universitetdə müəllimlərin öyrətdikləri ilə kifayətlənmək inkişafın sonudur, Konfutsinin təbirincə desək, elm dünyasına “müəllimlər qapını açır, sən özün daxil olursan”.

Özünütəhsil qabiliyyətinin formalaşmasında alqoritmlərin rolu böyükdür. Alqoritmlər mühakiməni düzgün qurmağın yaxşı örnəyidir. Bu fikri priyom şagirdlərə başqa təfəkkür priyomlarından dəqiq istifadə etməyi öyrədir, qrammatik anlayışlar üzərində müstəqil əməliyyat aparmağı və beləliklə də, uyğun Özünütəhsil bacarıqlarına yiyələnməyi təmin edir.

Özünütəhsil qabiliyyəti yüksək olan şagird müstəqillik, sərbəst mühakimə, mükəmməl qrammatik hazırlıqla birlikdə ədəbi material barədə dolğun, aydın və sistemli məlumatla yiyələnməlidir. Bu amil çox vacibdir. Xüsusi qabiliyyətli uşaqlarla işin gerçəkləşdirilməsi mexanizminin yaradılmasında xüsusi qabiliyyətli uşaqların axtarışı; uşaqların yaradıcılıq tələbatlarının təminatının təşkili; şagirdlərin öz qabiliyyətlərini gerçəkləşdirilməsi kimi amillər nəzərə alınmalıdır. Məlumdur ki, elmi iş yazmaq, özündən müəyyən mövzuda inşa-esse hazırlamaq üçün şagird böyük lüğət ehtiyatına malik olmalıdır.

Müstəqil, yaradıcı gənclər tərbiyə etmək məktəb qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Ona görə ki, müstəqil ölkəyə qabiliyyətli, istedadlı şəxslər lazımdır. Onlar cəmiyyətin aparıcı qüvvələri sayılır. Özünütəhsil qabiliyyəti, öncə, fəaliyyət prosesində təşəkkül tapır. Təlim prosesi nə qədər məqsədəuyğun qurularsa, şagirdin istedadı, Özünütəhsil qabiliyyəti bir o qədər də tez üzə çıxacaq və inkişaf edəcəkdir. Demək, hər bir şagirdin sirli, qərribə dünyasına ilkin olaraq müəllim daxil olur. Müəllim şagirdin Özünütəhsil bacarığını düzgün müəyyənləşdirməkdə, ona fərdi yanaşmaqda, inkişafına düzgün istiqamət verməkdə yardım göstərir. Müəllim şagirdin elmi işə marağında, düşüncə tərzində böyük dönüş yarada bilən fərddir.

Dilimizi öyrənərkən ayrı-ayrı bəhslərə yaradıcı yanaşmaq üçün fənn müəllimlərindən tədris prosesini canlı qurmaq tələb olunur. Bu

gün istedadlı şagirdləri üzə çıxarmaq onlardakı bu və ya digər qabiliyyəti (Özünütəhsil qabiliyyətini) inkişaf etdirmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Bunların içərisində şagirdlərin tədqiqatçılığa cəlb edilməsi xüsusi önəm daşıyır. Bunun üçün, öncə, hər şagirdin istedadının, qabiliyyətinin məhz hansı sahəyə olduğunu müəyyən etmək lazımdır. Şagirdlərin bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların yaradıcılıq qabiliyyətinin üzə çıxarılması üçün tədqiqatçılığa cəlb olunması son dərəcədə faydalıdır.

Özünütəhsil qabiliyyətinin düzgün istiqamətdə inkişafı gələcəkdə şagirdi böyük uğurlara aparıb çıxara bilər. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, hər şagirdi tədqiqatçılığa, axtarısa cəlb etmək düzgün deyil. Ümumiyyətlə, şagirdlərdə Özünütəhsil qabiliyyətini inkişaf etdirməkdən ötrü hansı yollardan, metodlardan istifadə faydalıdır. Təcrübə göstərir ki, bu işdə interaktiv təlim metodlarından istifadə etmək uğurlu nəticələrə gətirib çıxarır.

Bizə elə gəlir ki, tədqiqatçı şagird müstəqil olmalıdır. Şagird öz düşündüyünü sərbəst deməli, səhv olacağından çəkinməməlidir. Müstəqil şagirdin gələcəkdə sərbəst söz, fikir demək qabiliyyəti üzə çıxır. Bu həm Azərbaycan dili, həm də riyaziyyat dərslərində Özünütəhsil imkanlarına geniş yol açır.

Fənlərarası əlaqə şagirdlərin Özünütəhsil qabiliyyətini ya hər iki fənn istiqamətində inkişaf etdirə bilər, ya da şagird özü üçün hansı fənnə dərindən yiyələnmək istəyini, hansı fəndə özünü daha çox təsdiq edə biləcəyini kəşf edir.

Tədqiqatın mərhələləri vardır. Şagirdlər tədrisən tədqiqatın mərhələlərini mənimsəməlidirlər. Onlar bilməlidirlər ki, birinci mərhələdə materialları toplamaq, ikinci mərhələdə toplanan materialları ümumiləşdirmək və qruplaşdırmaq, üçüncü mərhələ də isə müəyyən bir nəticəyə gəlmək lazımdır. Məsələn, 3-cü sinif şagirdlərindən biri bir hekayədə ya nağılda cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri mövzusu üzrə tədqiqat aparmış, materiallar toplamış, müəyyən qruplaşdırmalar etmiş və nəticəyə gəlmişdir ki, nağıl və hekayələrdə ən çox nəqli cümlələrdən istifadə olunur.

Dərs prosesində tanıdan, onun hansı qabiliyyətə, istedadla malik olduğunu müəyyənləşdirdikdən sonra onu sinifdən xaric tədbirlərdə iştirak etməyə cəlb etmək lazımdır. Belə tədbirlə

rin əsasını isə yaradıcılığa stimül yaradan şeir dərnəkləri, müxtəlif yazılar və müsabiqələr təşkil edir.

Pedaqogika tarixi boyunca müəllimə verilən tələblər arasında ən çox səslənən özünütəhsil təkcə müəllim deyil, onun dərs dediyi şagirdlər və cəmiyyət üçün də faydalıdır. Pedaqogikanın atası adlandırılan Y.A. Komenski (1592-1670) həm ictimaiyyətin müəllimə hörmət bəsləməsini, həm də müəllimin cəmiyyətdə necə mühüm funksiya daşdığını başa düşməsini tələb edir, müəllimin ən yaxın vəzifəsinin öz nümunəsi ilə şagirdlərini məftun etməyə çalışmasından ibarət olduğunu vurğulayırdı. (2, s. 141)

Özünütəhsil sadəcə bilmədiyini öyrənmək deyil, bildiyin bir şey haqqında yeniliyə münasibətində də özünü göstərir. Yaxşı tədris etdiyindən əmin olduğun bir mövzunun həmkarların tərəfindən necə təqdim olunduğu ilə maraqlanmaqla da bir şeylər öyrənmək mümkündür.

Müəllim həmişə özünü gələcəyə hazırlamağın qayğısı ilə yaşamalıdır. Təhsilin gələcəyi isə heç da asan olmayacaq. Süni intellektin sürətli inkişafı, online, virtual öyrənmənin ənənəvi sinif sisteminə nisbətən maddi, zaman, fərdi və

hər kəsin qabiliyyətinə görə yanaşma imkanlarına, materialın saxlanması, onu digər mənbələrlə müqayisə etmək baxımından sərfəli olmasına görə geniş vüsət alması sabahın müəllimindən öz üzərində daha çox çalışmaq, bildikləri ilə kifayətlənməməyi tələb edir. Müəllim zaman baxımından həm ayıq, həm də çevik olmalıdır.

Yekun olaraq özünütəhsilin əhəmiyyətinə gözəl nümunələrdən birinə də nəzər salaıq. ABŞ-ın 16-cı prezidenti A. Linkoln, yaxşı danışmağı və yazmağı öyrənmək üçün çox çalışırdı. Samuel Kirkhəmin "İngilis dilinin Qrammatikası" kitabı haqqında eşidəndə onun bir nüsxəsini əldə etmək üçün piyada altı mil yol getmiş, dəmirçi dükanında şam ağacı qırıntılarını yandıraraq gecələr oxuyub. O, Birləşmiş Ştatların ən məşhur natiq və yazar prezidenti kimi qalib tarixin yaddaşında.

Problemin aktuallığı. Özünütəhsil müəllim nümunəsinin ən bariz görüldüyü və dərs dediyi şagirdlərə sirayət etdiyi sahədir.

Problemin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Müəllimin elmi-metodiki səviyyəsi, təlimin texniki vasitələrindən səmərəli, faydalı internet resurslarından yaradıcı şəkildə istifadə etməsi öyrənlərin ən çox diqqət yetirdiyi nöqtələrdir.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə, Ə.Ə. Pedaqoji psixologiya. / Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə – Bakı: ADP, – 2010. – 288 s.
2. İlyasov, M.İ. Pedaqoji peşəkarlıq və müəllim səriştəliliyinin müasir problemləri. / M.İ. İlyasov – Bakı: Elm və təhsil, – 2018. – 208 s.
3. Kazımov, N. Ali məktəb pedaqogikası. / N. Kazımov. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2006. – 392 s.
4. Paşayev, Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. / Ə. Paşayev, F. Rüstəmov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – 464 s.

E-mail: mubariz.suleymanov.74@bk.ru
Rəyçilər: ped.elm.dok., prof. İ.H. Cəbrayilov,
ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva
Redaksiyaya daxil olub: 09.02.2024